

Олена Дацюк

завідуюча науково-дослідним відділом
«Історія фортифікації»,
НІАМ «Київська фортеця»
(Київ, Україна)

Olena Datsiuk

Head of the Research Department
«History of Fortification»,
The National Historical and Architectural Museum
«Kyiv Fortress»
(Kyiv, Ukraine)

**УКРАЇНСЬКІ ТИПИ ТА КРАЄВИДИ НА ЛИСТІВКАХ З ФОНДОВОЇ
КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНОГО
МУЗЕЮ «КИЇВСЬКА ФОРТЕЦЯ»**

**UKRAINIAN TYPES AND LANDSCAPES ON POSTCARDS
FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL HISTORICAL
AND ARCHITECTURAL MUSEUM «KYIV FORTRESS»**

Анотація

Статтю присвячено серіям поштових карток із зображеннями українських типів та краєвидів і фольклорних мотивів, що зберігаються у фондовій колекції Національного історико-архітектурного музею «Київська фортеця».

Ключові слова:

поштова картка, колекція НІАМ «Київська фортеця», українські типи та краєвиди.

Abstract

The article is devoted to a series of postcards with images of Ukrainian types and landscapes and folklore motifs, which are stored in the holdings of the National Historical and Architectural Museum «Kyiv Fortress».

Keywords:

postcard, collection of the National Historical and Architectural Museum «Kyiv Fortress», Ukrainian types and landscapes.

Проблематика дослідження пов'язана необхідністю атрибуції та введення до наукового обігу поштових карток серій «Українські типи та краєвиди» й «Українські народні пісні». Листівки означених серій заслуговують окремого детального аналізу, оскільки зазвичай їх розглядають у загальному переліку, зараховуючи перші до розділу етнографічних, а другі – до фольклорних мотивів. Зокрема, проблемою дослідження є незначна кількість власне предметів дослідження – це п'ять поштових карток, адже більшість поштів цієї серії зберігається в приватних колекціях.

Завдання статті полягає в атрибутуванні поштових карток означених серій, що передбачає детальний опис художнього/фото боку та адресного боку. Основні параметри атрибутування охоплюють визначення дати й періоду випуску, прізвища художника чи фотографа та назви видавництва. Важливою частиною роботи є науковий опис для світлина зображення та художній опис для листівок з репродукціями картин. Метою є забезпечення повного й достовірного опису листівок, оскільки без такого опису зображення можуть бути малозрозумілими або розкритими в неповному обсязі.

Одними з перших українських дослідників філокартичних видань стали Ігор Бугаєвич і Михайло Забочень. Ігор Бугаєвич увів у науковий обіг поняття філокартії як допоміжної історичної дисципліни, а основним предметом його праць «Українські листівки та філокартія» (1966, 1974) стали саме українські зразки. Ще одним фундатором української філокартії є Михайло Забочень, який упорядкував і видав унікальний альбом «На спомин рідного краю. Україна у старій листівці» – результат роботи кількох десятиліть. В альбомі-каталозі,

що побачив світ 2000 року в київському видавництві «Криниця», представлено й описано понад сім тисяч давніх і рідкісних ілюстрованих поштових карток, на яких відображено природу, людей, села й міста, історичні події та культурні надбання України¹.

З останніх видань, присвячених означеній темі, варто згадати надруковану 2016 року працю «Україна й українці. Книга листівок», яка стала результатом спільного проєкту Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара» та видавництва «Майстер книг».

Також вагомою для авторки розвідки є стаття Єлизавети Домбровської «Українська художня поштова картка першої половини ХХ ст. (за матеріалами родинного фонду Заклинських у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника)».

Варті уваги дослідників поштових карток статті інтернет-видання «Волинський монітор», у яких висвітлюється тема «Українські різдвяні листівки кінця ХІХ – початку ХХ століття».

У своїй статті авторка насамперед зосереджена на атрибутуванні листівок означених серій – детальному описі художнього/фото боку й адресного боку листівки, визначення дати, періоду випуску, прізвища художника чи фотографа та назви видавництва. У книгах-альбомах і каталогах, присвячених листівкам, подають загальний опис серії листівок та друкують лише художній/фото бік листівки. На думку авторки розвідки, цього замало, адже важливе джерело інформації – художній/фото бік, нанесений на листівку – без згадки про автора зображення може бути малозрозуміле або розкрито в неповному обсязі. Отже, під час атрибутування листівок обов'язковим має бути науковий опис для світлина

¹ Федорук О. Михайло Степанович Забочень (1925–2002) // Український археографічний щорічник. – Т. 10, № 7. – 2002. – С. 520–521.

Рис. 1. Художній бік листівки «Україна»

Рис. 2. Адресний бік листівки «Україна»

зображення та художній опис для листівок з репродукціями картин.

Перший блок листівок належить до образно-етнографічної групи народних замальовок. До цієї групи увійшли три кольорові листівки, створені методом фоторепродукції.

1. Назва листівки: «Україна». Видання київського фотографа Дмитра Тимофійовича Маркова, м. Київ, вул. Хрещатик, буд. № 41. Випуск періоду 1900–1909 рр. Друк на цупкому папері. Розмір листівки: 13,8 × 8,9 см. Стан збереженості: задовільний. Кути листівки заокруглені під впливом часу. Запис у «Книзі надходжень КВ № 4106» під інвентарним номером По 597.

На художньому боці листівки (**Рис. 1**) розміщена одна кольорова фотографія, виконана у вигляді фотоколажу.

На блакитному тлі – світлина молодої жінки, яка усміхається та тримає в руці чарочку. Одягнена в традиційний український одяг: сорочку з геометричним орнаментом на рукавах, поверх сорочки – жилетка. На голові зав'язана хустка. У вухах підвісні сережки яскраво жовтого кольору. На шиї два види намиста – темно-червоного й жовтуватого кольорів. До сорочки прикріплений дукач – прикраса в медалі яскраво-жовтого кольору. Зазвичай таку прикрасу дівчата пов'язували на стрічку й носили на шиї разом з іншими шийними

прикрасами як свідчення зрілості та переходу з дитинства в доросле життя. На передньому плані зображена сільська побілена хатина із солом'яною стріхою, позаду неї – зелений гай. Імовірно, цей фотоколаж зображає шинок і жіночку, яка привітно запрошує до нього.

Опис адресного боку листівки (**Рис. 2**): поверхня паперу цілковито пожовкла, укрита рудими плямами.

По центру вгорі листівки надруковано «Листовна картка». Листівка поділена вертикальною лінією на дві частини. Ліва призначалася для письмового повідомлення, права – для адреси, марки й поштових позначок. У правому верхньому куті листівки місце для марки порожнє. На адресному полі листівки написи чорнилом: «Чекаль Галя» – закреслено. Під роздільною лінією – напис олівцем «Арб. Диковская». У правому нижньому куті – штамп музею з номером запису в «Книзі надходжень КВ 4106/1» та номером інвентарного запису По 597. У лівому верхньому куті олівцем написані номери «334-28-97330-57-45/2». Номер листівки – 201. Листівку не надсилали.

2. Назва листівки: «Дівчата». Видано в м. Києві, назву видавництва встановити не вдалося. Випуск періоду 1900–1909 року. Друк на цупкому папері. Розмір листівки: 13,9 × 9 см. Стан збереженості: добрий. Кути листівки мають незначне деформування.

На художньому боці листівки (**Рис. 3**) міститься фото із зображенням трьох дівчат на тлі скирти сіна, вони в українському національному вбранні, зі стрічками у волоссі та жовтими квітами в руках.

Опис адресного боку листівки (**Рис. 4**): на листівці є місце для повідомлень та адреси.

По центру листівки друковані написи чотирма мовами: «Открытое письмо», «Carte Postale», «Листовна картка»; «Українські типи і краєвиди». Листівка поділена на дві частини лінією. Зазна-

3. Назва листівки: «Українські типи. Дівчина». Видано в друкарні «К. у. к. Etappenstationskommando», що діяла в селі Яблунів (нині це селище Косівського району Івано-Франківської області). Випуск 1915 року. Друк на цупкому папері. Розмір листівки: 13,8 × 8,9 см.

На художньому боці листівки (**Рис. 5**) – кольорова фотографія дівчини в українському національному вбранні та вінку. Вона стоїть біля паркану.

На адресному боці листівки (**Рис. 6**) поля для повідомлень й адре-

Рис. 3. Художній бік листівки «Дівчата»

Рис. 4. Адресний бік листівки «Дівчата»

чено номер листівки – 73. У правому нижньому куті – штамп музею з номером запису в «Книзі надходжень KB 5956/1» та номером інвентарного запису По 590/1.

У правому верхньому куті є місце для марки. У лівому правому куті – друкована марка із зображенням репродукції картини Вільгема Котарбінського, на якій зображена Аврора – давньогрецька богиня світанку з крилами та у вінку. Оскільки польський художник певний час жив і працював у Києві, він виконував замовлення, зокрема для Миколи Ханенка, тож, імовірно, працював і для друкарні в Києві².

си заповнені повідомленням чеською мовою.

Зміст повідомлення вітальний, щиро-сердні побажання веселих свят. Більшість рукописного тексту авторці статті розібрати не вдалося. Листівка адресована до м. Брно від 17.04.1916 року (переклад із чеської). Місце для марки порожнє, але з поштовим штемпелем. Друковані написи: «Почтовая карточка», «Carte Postale», «Листовна картка»; «Українські типи. Дівчина»; «Репродукція воспрещается 1915 г.»; штамп: «К. у. к. Etappenstationskommando in Jablónów». У правому нижньому куті – штамп музею з номером запису в «Книзі надход-

² Асадчева Т. Київські шедеври Вільгельма Котарбінського [Електронний ресурс]: Вечірній Київ. – Режим доступу: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/56143/> (дата звернення: 08.12.2023).

Рис. 5. Художній бік листівки «Українські типи. Дівчина»

Рис. 6. Адресний бік листівки «Українські типи. Дівчина»

жень KB 5955» та номером інвентарного запису По 589.

На аукціонах і інтернеті можна знайти листівки друкарні «K. u. k. Etappenstationskommando» серії «Польські типи», де зображені поляки в національних костюмах³.

Другий блок листівок належить до образно-етнографічної груп фольклорних мотивів, оскільки на них надруковані нотні стани й куплети українських народних пісень. Поштівки випустило Державне видавництво образотворчого мистецтва й музичної літератури УРСР, засноване 1932 року в Харкові, а 1935-го перенесене до Києва. Із 1992-го видавництво має назву «Мистецтво»⁴.

1. Назва листівки: «Взяв би я бандуру...». Випуск 1960 року. Розмір листівки: 14,9 × 10,5 см. Редактор О. Полянський. Тираж 65 000. Офсетний друк. Номінальна ціна листівки: 2 копійки. Листівку не надсилали.

На художньому боці листівки (Рис. 7) міститься кольорова гравюра бандуриста. Художник: Ю. Якутович. Під зображенням – назва пісні, перший куплет і ноти.

Рис. 7. Художній бік листівки «Взяв би я бандуру...»

³ Polish types – group of men in folk costumes, K. u. k. stamp. Etappenstationskommando [Електронний ресурс]: OneBid – Режим доступу: <https://one.bid/en/pocztowki-typu-polskie-grupa-mezczyzn-w-strojach-ludowych-stempel-k-u-k-etappenstationskommando/1914811> (дата звернення: 08.12.2023).

⁴ Видавництву «Мистецтво» – 80 років [Електронний ресурс]: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/111> (дата звернення: 08.12.2023).

На адресному боці листівки (Рис. 8) вміщено повний текст народної пісні.

По центру листівки – штамп музею з номером запису в «Книзі надходжень КВ 3597» та номером інвентарного запису По 482.

2. Назва листівки: «Повій, вітре, на Україну». Випуск 1960 року. Розмір листівки: 14,9 × 10,5 см. Редактор О. Полянський. Тираж 65 000. Офсетний друк. Номінальна ціна листівки: 2 копійки. Листівку не надсилали.

На художньому боці листівки (Рис. 9) – кольорова гравюра із зображенням українського села. Художник: Г. Гавриленко. Під зображенням – назва пісні, перший куплет і ноти.

На адресному боці листівки (Рис. 10) вміщено повний текст народної пісні.

По центру листівки – штамп музею з номером запису в «Книзі надходжень КВ 3597» та номером інвентарного запису По 482. Над музейним штампом – напис синім чорнилом: «Вітаю зі святом, бажаю міцного здоров'я, викон...». Листівку не надсилали.

Під час дослідження було відібрано п'ять листівок з понад півтори тисячі тих, що зберігаються у фондах НІАМ «Київська фортеця» й належать до серій «Українські типи та краєвиди» й «Українські народні пісні». Обрані листівки було майже цілком атрибутовано за такими параметрами: назва, розмір, час і місце випуску, техніка виготовлення, опис художнього та адресного боків листівки. Не вдалося встановити особу фотографа, чиї фотографії використали на листівках «Україна» й «Дівчата», а також назву видавництва, де було випущено останню.

Авторка розробила методику для створення наукового опису, який є обов'язковим для фотозображення та художнього опису поштових карток з репродукціями картин. Це забезпечує повний і достовірний опис листівок, сприяє розумінню їхнього значення та історичного контексту.

Рис. 8. Адресний бік листівки «Взяв би я бандуру...»

Взяв би я бандуру...

Де Крим за горами, Де сонечко сяє, Ой, там моя мила Голубка літає.	А все через очі... Коли б я їх мав, За ті карі очі Душу б я віддав.
---	--

Закрилась від мене Небом і землею, А я сам zostався Навік сиротою.	Марусенько, люба, Пожалій мене, Візьми моє серце, Дай мені своє!
---	---

Цілий день не їм я, Уночі не сплю, Одні тільки муки У світі терплю.	Взяв би я бандуру Та й заграв, що знав; Через тії очі Бандуристом став.
--	--

Рис. 9. Художній бік листівки «Повій, вітре, на Україну»

Також було систематизовано й задокументовано інформацію, що є корисною для подальших наукових досліджень та може стати основою для майбутніх розвідок у сфері української філокартії.

Рис. 10. Адресний бік листівки «Повій, вітре, на Україну»

Повій, вітре, на Україну

*Повій, вітре, на Україну,
Де покинув я дівчину,
Де покинув карі очі,
Повій, вітре, опівночі.*

*Між горами там долина,
В тій долині єсть хатина,
В тій хатині дівчинонька,
Дівчинонька-голубонька.*

*Повій, вітре, тишком-нишком
Над рум'яним, білим личком,
Над тим личком нахилися,
Чи спить мила, подивися!
Чи спить мила, чи збудилась,
Спитай її, з ким любилась,
З ким любилась, і кохалась,
І кохати присягалась.*

*Як заб'ється в ній серденько,
Як зітхне вона тяженько,
Як заплачуть карі очі, –
Вертай, вітре, опівночі.*

*А як мене позабула
І другого пригорнула,
То розвійся край долини,
Не вертайся з України!..*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Асадчева Т. Київські шедеври Вільгельма Котарбінського [Електронний ресурс]: Вечірній Київ. – Режим доступу: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/56143/> (дата звернення: 08.12.2023).

Бугаєвич І. В. Українські листівки та філокартія. – Київ, 1971. – 92 с.

Видавництву «Мистецтво» – 80 років [Електронний ресурс]: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/111> (дата звернення: 08.12.2023).

Домбровська Є. Українська художня поштова картка першої половини ХХ ст. (за матеріалами родинного фонду Заклинських у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника) // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. – 2011. – № 3. – С. 572–591.

Зайченко І. Ігор Бугаєвич – науковець, педагог, філокартист (до 100-річчя від дня народження) // Народна творчість та етнологія. – 2020. – № 2 (384). – 100–105.

Літевчук В. Українські різдвяні листівки кінця ХІХ – початку ХХ століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://monitorwolynski.com> (дата звернення: 08.12.2023).

Система керування електронними колекціями DC-Visu, v. 3.1 «Digitized Heritage» [Електронний ресурс]: Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця». – Режим доступу: <https://kyiv-fort.dcvisu.com> (дата звернення: 17.11.2023).

Україна й українці. Книга листівок. – Майстер книг, 2016. – 30 с.

Федорук О. Михайло Степанович Забочень (1925–2002) // Український археографічний щорічник. – Т. 10, № 7. – 2002. – С. 520–521.

Polish types – group of men in folk costumes, K. u. k. stamp. Etappenstationskommando [Електронний ресурс]: OneBid. – Режим доступу: <https://one.bid/en/pocztowki-typy-polskie-grupa-mezczyzn-w-strojach-ludowych-stempel-k-u-k-etappenstationskommando/1914811> (дата звернення: 08.12.2023).